

Søren Harnow Klausen

Den litterære erkendelse

Fænomenologi, æstetik og litteratur har mange berøringspunkter. Der er en lang tradition for at undersøge litterær betydningsdannelse og litterær ontologi på fænomenologisk grundlag.¹ Fænomenologiens beskrivelser af eksistentielle og erkendelsesmæssige grundforhold har dannet afsæt for litterære analyser.² Og mange interesserer sig for de filosofiske teksters litterære virkemidler – stil, genre, metaforer etc.³ Jeg vil imidlertid sætte fokus på en anden sammenhæng, som kan virke så umiddelbar og lidet subtil, at nogle vil finde det under deres akademiske værdighed at beskæftige sig med den: måden, hvorpå litterære værker kan rumme eller være katalysator for filosofisk erkendelse.

Det er forståeligt, hvis man reagerer på denne problemstilling med forbehold eller skepsis. 'Filosofiske romaner' er en genre, som med rette har fået et blakket ry, og selv om der måske er enkelte positive undtagelser, skræmmer sporene fra filosofernes forsøg med at udtrykke sig digterisk. Min interesse gælder da heller ikke litterære tekster, som er skrevet med det mere eller mindre udtrykkelige formål at formulere eller iscenesætte et filosofisk synspunkt. Det kan muligvis gøres på en både kunstnerisk og filosofisk tilfredsstillende måde. Men litteraturen har ikke sin force, hvor det gælder om at udtrykke selve de filosofiske synspunkter – og heller ikke nødvendigvis, hvor det gælder om at illustrere dem. Den kan derimod levere en nuanceret, fordomsfri virkelighedsbeskrivelse, hvilket må være grundlaget for al god filosofi. (Virkelighedsbeskrivelse skal dog, som det senere vil fremgå, forstås overordentligt bredt). Det er ikke mindst dette, som gør, at litteraturen er særligt nært knyttet til den fænomenologiske form for filosofi. Al god filosofi er fænomenologisk. Og god litteratur *er* som oftest fænomenologi, ganske vist af den mere umiddelbare, uforarbejdede slags – men til gengæld med færre af de ideologiske

bagtanker og deraf følgende stiliseringer og erfaringsfjerne spekulative påstande, der præger meget af den såkaldt fænomenologiske *filosofi*. Det er litteraturen som det i størst omfang er lykkedes at *gå til sagen selv* og dermed leve op til fænomenologiens oprindelige programerklæring.

I

Hvorfor har filosofien brug for litteraturen? Som sagt har den brug for en nuanceret og omfattende virkelighedsbeskrivelse – og må i det hele taget være fænomenologisk funderet. Lad mig begrunde dette synspunkt, først abstrakt, derefter ved at give nogle eksempler.

Filosofi handler om og benytter sig af begreber. Men for at en begrebsanalyse kan blive frugtbar, må man have en adækvat forståelse af begreberne. Og dette er og bliver en mangelvare. Der findes mange forkromede teorier om hvad bevidsthed, erkendelse og moral er, som desværre viser sig at handle om *noget andet* – om informationsbehandling, meningsdannelse, praktisk problemløsning eller amoralske adfærdsreguleringsprocedurer. Den slags misforståelser må naturligvis først og fremmest forebygges gennem en nøje undersøgelse af den måde, vi *bruger* begreberne på. Men i mange tilfælde viser de sig at betegne bestemte *fænomener* – hvordan det er at være et oplevende væsen, måden forandring fremtræder på, farvers, duftes og smagsindtryks ejendommelige kvalitative særpræg etc. Man kan i disse tilfælde ikke forstå begrebet, hvis man ikke er bekendt med det tilsvarende fænomen – og således heller ikke analysere det og drage almene filosofiske konklusioner på baggrund af det.⁴

I nogle tilfælde drejer det sig blot om at blive opmærksom på forholdet simple fænomener. Men i andre er det ikke tilstrækkeligt at sige 'så se dog efter!' ledsaget af en pegende gestus. Fænomenerne kan være tilsløret af vanemæssige kategoriseringer og fordomme, og man kan mangle de begreber, som er nødvendige, for at man kan blive tematisk bevidst om dem. Desuden kan de være så komplekse, at man for at lære dem at kende må gøre – eller *bringes* til at gøre – meget komplekse erfaringer.

Det er en klassisk filosofisk indsigt, at skal man forstå, hvad noget er – dets *væsen* – må man kende dets mulige former og grænser. Og det kræver, at man forestiller sig sagforhold og situationer ud over de faktisk foreliggende, dem man faktisk er bekendt med. Det er ikke blot litteraturteorien, men nok så meget selve *litteraturen*, der ofte foretager hvad fænomenologer – med Husserl – kalder en *eidetisk variation*: afsøger spektret af de former et givet fænomen kan antage og dermed indkredser dets indbegreb eller væsen. Litteraturen beskriver splittede eller opløste jeger, personer hvis betydningssammenhæng er brudt sammen, så deres nøgne eksistens er blevet blotlagt, dagligdags adfærd

løserevet fra sin gængse forventningshorisont, så dens meningsløshed på tilsvarende vis træder frem, moralske dilemmaer som udstiller begrænsningerne i de overleverede moralsystemer eller sågar i hele den teoretiske etik – men også ideale skikkelser, der inkarnerer den rene kærlighed, det rene had, den rene stræben osv.

Således er litteraturen en uvurderlig kilde til *erfaring*, både af det faktisk forekommende – som man ellers ikke ville bemærke, eller som er for komplekst til at blive genstand for en direkte teoretisk betragtning, der qua analytisk ville stirre sig blind på enkelte elementer i det – og af de *mulige* måder, tingene og livet kan være på.

Når jeg betegner filosofien og litteraturen som virkelighedsbeskrivelse, omfatter begrebet 'virkelighed' således både den fysiske og den oplevelsesmæssige eller eksistentielle virkelighed og de aspekter af virkeligheden, som kun lader sig blotlægge ved at gøre sig forestillinger om det blot mulige – og endog støde imod dets grænser og således forholde sig til det *umulige*.

II

Lad mig nu blive lidt mere konkret. Ikke blot i politiske, men også i filosofiske diskussioner, ender man ofte med at strides om *værdier*. Eller rettere, begge steder standser man i reglen umiddelbart før en egentlig substantiel værdidebat kommer i gang, fordi man frygter, at værdier er noget for ømtålelige og subjektive til at de virkelig lader sig diskutere. Man nøjes i bedste fald med at vifte med et par udvalgte favoritværdier såsom frihed, selvbestemmelse eller tolerance, men drister sig normalt ikke til at hævde, at de er mere grundlæggende end andre værdier. Ikke desto mindre er filosofi, politik og moral i høj grad et spørgsmål om at *vurdere værdier*, om at finde det rette blandingsforhold mellem dem. Og det kan man selvfølgelig kun gøre på kvalificeret vis, såfremt man i det hele taget *kender værdierne*.

Men hvordan lærer vi hvad der er værdifuldt? Hvordan lærer vi om det gode og mindre gode livs forskellige skikkelser? Hvordan bliver vi i stand til at prioritere og vælge? En del – den mest fundamentale og derfor væsentligste – lærer vi gennem simpel selvoplevelse. En del lærer vi gennem en næsten lige så umiddelbar indlevelse i andres bevidsthedsliv. Vi erfarer deres glæde, smerte, længsler, succeser og nederlag ved at omgås dem, tage del i samme livsform og så at sige gennemskue deres adfærd og se ind i deres oplevelsesverden. Men udvalget af værdier og livsformer i vore nære omgivelser er begrænset. Og selv i forhold til vore nærmeste er det ofte svært at nå til en pålidelig erkendelse af, hvad der egentlig betyder noget for dem og hvorfor, i hvert fald hvis man ikke får hjælp udefra.

Hjælpen kan antage forskellige former. Et sted hvor der på en befriende ligefrem måde gives førstehjælp til tilværelsestolkning og menneskekundskab er ugebladenes læserbrevkasser og interviews med angiveligt livskloge mennesker, som skriver sig ind i en lang og agtværdig tradition for at holde eksempler på vellykket 'livsbemestring' op til efterfølgelse for andre (en tradition, der kan føres tilbage til Aristoteles). Men svarene er ofte så simple og præget af force-ret optimisme – det går nok, det skal det jo! – som forhindrer dem i at tilfreds-stille et mere kritisk publikum. I mange tilfælde får læseren derfor en falsk eller i det mindste skæv opfattelse af det gode livs elementer og former.

Hvad gør man så? Man søger hjælp i litteraturen. Og det er min påstand, at det *gør* man, hvad enten man vil være ved det eller ej. I sine angiveligt autentiske eksistentielle valg trækker man i virkeligheden på en delvist litterært formidlet viden om forskellige sindstilstande, tilværelsesformer og deres mulige konsekvenser. I sin forståelse af andre – selv ens kæreste, ægtefælle, forældre eller børn – bygger man ligeledes på litterær erkendelse. Hvad ved jeg f.eks. om kvinder? De er stadigvæk svære at blive klog på. Men det lidt jeg ved stammer for en stor dels vedkommende fra litteraturen, eller rettere sagt, fra litterært farvede og tolkede erfaringer. Uden disse havde jeg vidst så godt som intet, også selv om jeg havde været mere om mig og gjort flere førstehåndserfaringer. Erfaringer uden litterær prægning er vel ikke ligefrem blinde – ellers ville man aldrig have kunnet begynde at frembringe litteratur – men i mange sammenhænge er de ikke meget bevendt.

Litteraturen – og her underforstår jeg den *gode* litteratur – appellerer til de mere sofistikerede og kritisk gemytter, fordi den ikke er tvunget til at give brugbare løsninger og derfor ikke afholder sig fra at beskrive tilværelsens kompleksitet, skyggesider og mulige værdiforladthed. Dermed bliver den en afgørende 'erfaringsforlænger', som gør det muligt at få indblik i et langt større spektrum af livsformer, oplevelsesmåder og værdier.

III

Men hvad har dette egentlig med *filosofi* at gøre? Adskilligt – men jeg er klar over at påstanden herom støder an mod en gængs opfattelse af filosofiens opgave. Relevansen fremgår formentlig tydeligst, hvis man insisterer på, at filosofi ikke primært er et universitetsfag eller en lærebygning, men snarere drejer sig om at opnå en erkendelse, der kan hjælpe en til at orientere sig og finde sig til rette i virkeligheden. Som Aristoteles bemærkede: vi studerer ikke etik for at blive klogere på det gode, men for at blive gode mennesker.

Men selv om det er på sin plads at fremhæve denne betydning af filosofi, som ofte glemmes i dag – hvor filosofien på godt og ondt er præget af profes-

sionalisering, teknificering og specialisering, er det ikke strengt nødvendigt. Også den mere akademiske filosofi, som primært sigter på at opstille sande teorier, uden i første omgang at bekymre sig om deres praktiske nytte, har brug for en litterær erfaringsforlængelse og erfaringsforstærkning.

Min påstand er ikke, at de litterære beskrivelser er strengt (dvs. *logiske*) nødvendige for filosofien. I princippet kunne man bringes til at gøre de relevante erfaringer direkte, eller man kunne få dem beskrevet i en mere sagprosaisk form. Den litterære erkendelse er således ikke en transcendental betingelse for den filosofiske. Men hvorfor bekymre sig om, hvorvidt den er transcendental? I praksis synes der ikke at være noget alternativ til litteraturen, måske lige bortset fra de tilfælde, hvor filosofien selv mere eller mindre bevidst bevæger sig i retning af den, som f.eks. i dele af Kierkegaards forfatterskab og fænomenologien. Desuden kan man overveje, om ikke den litterære *udtryksform* kan være filosofisk betydningsfuld. Det er ikke mindst dette, som gør undersøgelsen af dens meningsteoretiske grundlag for litteraturen relevant.

Ifølge en gængs filosofisk opfattelse er den sproglige udtryksform videnskabeligt irrelevant, for så vidt som den ikke har indflydelse på de sproglige ud-sagns sandhedsværdi. Synspunktet er formuleret mest markant af Frege, ifølge hvem videnskaben ikke er interesseret i *Sinn* – og slet ikke i *Färbung* – men udelukkende i *Bedeutung*, dvs. i de sproglige udtryks sandhed og reference.⁵

Umiddelbart virker dette meget plausibelt. Men hvis man opfatter det som videnskabens opgave at nå til en erkendelse af den samlede virkelighed, herunder *de måder, hvorpå den opleves*, og hvad det vil sige at være et handlende og oplevende væsen, hvad det vil sige, at *noget har værdi for nogen* etc., er synspunktet for restriktivt.

Fænomenologien udmærker sig i forhold til de fleste andre tilgange til sproget ved at undersøge mening i bred forstand, dvs. de *måder* tingene er – eller kan være – *givet* på. Og den samme ting eller det samme sagforhold kan som bekendt være givet på utallige måder. Hvad der ifølge Freges opfattelse blot er forskellige måder, hvorpå man sprogligt kan udtrykke – eller referere til – det samme, repræsenterer ifølge fænomenologien forskellige givethedsmåder, som er korreleret med forskellige oplevelsesmåder (så langt ville Frege, der ligeledes opfattede mening som en givethedsmåde, sådan set også være enig). Og man kan i en vis forstand også sige, at oplevelser, i hvilke det samme fremtræder på forskellige måder, har forskellige *genstande*. At opleve en og samme person som henholdsvis nydelig lille mand og en lille irriterende stræber er ganske vist – ex hypothesi – i en vis forstand at opleve det samme, men i en anden og mere interessant forstand at opleve to meget forskellige ting. I teknisk fænomenologisk terminologi ville man sige, at der var tale om to intentionale genstande, men en og samme reale genstand.

Ifølge den fænomenologiske opfattelse er en litterært velformet – og vellykket – beskrivelse derfor ikke nødvendigvis blot et sagligt 'kerneudsagn' af nærmest sagprosaisk art plus en litterær 'ornamentering' eller fernis, som giver læseren en æstetisk tilfredsstillelse, men ikke bidrager til udsagnets semantiske eller erkendelsesmæssige indhold. Den sproglige form påvirker, også i de tilfælde, hvor den ikke direkte vedrører udsagnets sandhedsværdi, næsten altid måden, hvorpå genstanden fremtræder, og dermed udsagnets meningsindhold. Lad mig give et simpelt, aldeles ulitterært eksempel: De to udsagn

'Tyson slog Brian Nielsen ud'

og

'Brian Nielsen blev slået ud af Tyson'

har de samme sandhedsbetingelser og beskriver den samme fundamentale *kendsgerning*. Men de har forskellig mening og udtrykker forskellige erkendelser. Formentlig gjorde de fleste danske boksetilskuere primært den anden erkendelse, mens den typiske amerikanske fjernsynsseer gjorde den første! De henleder opmærksomheden på vidt forskellige *aspekter* af det komplekse fænomen, og de udtrykker en særlig *synsvinkel* på og dermed interesse i det.

Det er ikke blot ordvalget og syntaksen i den enkelte sætning, men også tekstens overordnede struktur – rækkefølgen af informationerne, 'beskrivelsesruten' så at sige – som på denne måde er erkendelsesmæssigt relevant. Et klassisk eksempel herpå er indledningen til J.P. Jacobsens novelle *Mogens*, hvor det beskrevne sceneri kun langsomt og i flere tempi relateres til hovedpersonens perspektiv. Selvfølgelig har selve *fortællestrukturen* også betydning, om end vi måske her begynder at nærme os et niveau, hvor det ikke alene drejer sig om at formidle erfaringer, men også om at fremsætte en slags komplekse filosofiske udsagn. Der er dog ingen grund til at afvise, at en bestemt fortællestruktur også kan formidle en bestemt erfaringsproces. Man kan i princippet opfatte et litterært værks totale mening som én stor – uhyre kompleks – givethedsmåde.

IV

Man kan overveje om dette er *psykologisme*, hvilket både i fænomenologi og litteraturteori ofte bliver opfattet som noget nær en dødssynd. Jeg mener generelt at denne frygt for psykologisering er overdreven. Men anklagen lader sig under alle omstændigheder tilbagevise. Det her forsvarede synspunkt går ikke ud på at det sproglige udtryk åbenbarer forfatterens sindsstemning eller lignende. Teksten formidler en generel oplevelsesstruktur, hvilket gør det mu-

ligt for læseren – der lader sine tanker og forestillinger strukturere efter dette mønster – at gøre en bestemt erfaring og dermed forholde sig til en bestemt (som oftest ikke-psykologisk) genstand. Teksten kan derfor ikke siges at *handle om* noget psykologisk (med mindre den *er* et stykke psykologisk litteratur), men den virker naturligvis *via* nogle psykologiske mekanismer. Disse er dog også beskrevet på en idealiseret måde. Det drejer ikke sig om realpsykologiske processer, men om generelle, mere eller mindre nødvendige *funderingsforhold*: for at kunne forstå x, må et (hvilket som helst subjekt) gøre erfaringer af *typen* y og z. Hvis dette stadig er psykologisme, er al fænomenologi, ja al menings- og forståelsesteori psykologistisk.

Et andet kontroversielt spørgsmål drejer sig om den mere præcise måde, hvorpå litteraturen kan befrugte filosofien. God filosofi er fænomenologi, og det samme gælder god litteratur, har jeg hævdet. Men identitet er en transitiv relation. Så betyder det ikke at litteratur er god filosofi – og må konsekvensen heraf ikke blive at vi kan nøjes med litteraturen og slet ikke har brug for nogen særskilt filosofisk genre?

Ikke helt. Betegnelsen fænomenologi dækker over flere ting – eller rettere, fænomenologien kan antage forskellige former. Litterær fænomenologi er ikke nødvendigvis helt det samme som filosofisk fænomenologi.

Undertiden betegner 'fænomenologi' blot det forhold, at noget fremtræder, eller det fremtrædende qua fremtrædende. Man taler på denne måde om 'farveoplevelsens fænomenologi' eller 'smertens fænomenologi'; det sidste betegner den særlige ubehagelige kvalitet ved smerteoplevelser. Ellers betegner fænomenologi – i bedre overensstemmelse med ordets etymologi – som oftest en bestemt måde at *beskrive* det, som fremtræder på. Man kan dog som allerede nævnt beskrive det samme på forskellige måder – og på forskellige abstraktionsniveauer. Litterære fremstillinger er normalt mere konkrete og fænomennære end de filosofiske. De bygger naturligvis også på en selektion og bearbejdning af erfaringsmaterialet, men er meget groft sagt en kilde til erfaring, snarere end til den ekspliciterende tolkning af erfaringen (om end en sådan tolkning selvfølgelig også finder sted i litteraturen, ofte sågar i betragtelig grad).

Abstraktions- og stiliseringsprocessen kan fortsættes 'opad' og således resultere i mere og mere generelle og teseagtige teoretiske bestemmelser – der dog alle kan forblive *fænomenologiske*, så længe abstraktionerne har rod i 'basisfænomenologien', dvs. i erfaringsmaterialet (idet de beskriver træk herved), og det i forbindelse med de teoretiske bestemmelser gøres klart – eksplicit eller implicit – at der er en sådan fundering. Vi får således et kontinuum af beskrivelsestyper, hvis forskellige dele kan eksemplificeres med sådan noget som (set nedefra) Prousts mest sanselige passager i *På sporet efter den table tid*, Mollys

monolog fra *Ulysses*, dele af *Mogens*, beskrivelserne af hovedpersonens følelsesliv i Robert Musils *Törleß*, Fontanes ditto i *Effi Briest*, beskrivelsen af Thomas Buddenbrooks selvransagelse og filosofiske spekulationer mod slutningen af *Buddenbrooks*, George Eliots (næsten) alvidende fortæller i *Middlemarch*, de reflekterende, afhandlingslignende passager i *På sporet efter den tabte tid*, Husserls studier af tidsbevidstheden, Dretskes teori om *simple seeing*, McTaggarts beskrivelse af det gængse tidsbegreb og Arthur Priors tidslogik. Den nøjagtige rangfølge kan og bør være genstand for megen diskussion. Min pointe er udelukkende at der gives et kontinuum af denne type.

Min påstand er desuden, at man på det filosofiske beskrivelsesniveau når til en klarere og mere distinkt erkendelse af, *hvad* vi egentlig erfarer. Men dette skal ikke forstås hegeliensk! Der er ikke tale om, at filosofien fører stafetten videre og repræsenterer erkendelsens kulmination, således at litteraturen i grunden kun har erkendeværdi i forhold hertil og på en måde har udspillet sin rolle når filosofien har bragt erkendelsen på begreb. Der er en specifikt litterær erkendelse som filosofien aldrig *som sådan* får indfanget – og altså ingen mulighed for *Aufhebung*. Vi skal tilbage til litteraturen, hvis vi f.eks. vil vide, *hvordan* vi erfarer. Desuden er det som tidligere nævnt nødvendigt at gøre bestemte basiserfaringer for at kunne forstå de mere abstrakte, funderede betydninger. Og der er ingen genvej til forståelsen – processen må gennemløbes i alle sine trin og kan ikke foretages pr. stedfortræder. Dette er en hovedårsag til, at de fleste som stifter overfladisk bekendtskab med fænomenologien tenderer til at misforstå den som en teori*konstruktion* og følgelig gerne drager aldeles ufænomenologiske konklusioner ud fra den. Fordi de ikke forbinder de teoretiske udsagn med de funderende erfaringsprocesser, er de så godt som dømt til at misforstå dem.

Det er næppe voldsomt kontroversielt at hævde, at god filosofi må bygge på dækkende beskrivelser af grundfænomenerne – og at beskrivelse altså er filosofisk relevant. Alligevel vil nogle måske synes, at der er for langt fra den litterære beskrivelse til den filosofiske – og at den detaljerighed, som kendetegner den litterære beskrivelse, ofte er irrelevant eller ligefrem forstyrrende for den filosofiske refleksion, da de fleste detaljer alligevel hører til det, som skal abstraheres væk. Man kunne hævde, at filosofien har bedre af at gå direkte til sagen, ubesmittet af komplicerede litterære beskrivelser, da litterære fordomme kan virke lige så forblændende som filosofiske.

Dette kan der faktisk være noget om. Min påstand er ikke, at man ved behandlingen af ethvert filosofisk problem vil drage fordel af at studere et hvilket

som helst anerkendt litterært værk, som tilsyneladende omhandler det samme emne. Læsning kan rigtig nok være skadelig. En god del af den mere poppede og uigennemtænkte relativisme og alting-er-i-opløsning-jargon i dagens filosofi beror sikkert på en uheldig litterær påvirkning. De litterære beskrivelser kan være inadækvate eller tendentiøse – f.eks. også ved at rumme fejlfortolkninger af det erfaringsmateriale, de selv præsenterer – og derfor vildledende lige så vel som vejledende. Men til dette er der blot at sige, at jeg underforstår, at det er ægte litterær *erkendelse* filosofien kan drage nytte af, altså vellykkede og nogenlunde træffende beskrivelser. Dertil kommer, at det selvfølgelig er nødvendigt at læse de litterære værker rigtigt – og kritisk – så man afdækker deres egentlige sandhedsindhold. Man må således ikke glemme *litteraturvidenskaben*, der kan spille en meget vigtig rolle i samarbejdet mellem filosofi og litteratur – såfremt den ikke på forhånd abonnerer på en bestemt filosofisk teori, men i stedet sigter mod at give den litterære erkendelse stemme.

En mere generel betænkelse går ud på, at selv om beskrivelser naturligvis kan være filosofisk relevante, er der et afgørende spring fra den rene beskrivelse til et egentligt filosofisk *argument*, ikke mindst, hvis det drejer sig om livsførelse, moral og lignende emner, hvor mange mener, at der er en uoverstigelig kløft mellem *er* og *bør*.

I praksis er der imidlertid intet problem. Beskrivelser fungerer *de facto* som argumenter. Naturligvis er de kun i stand til dette, fordi der forudsættes yderligere præmisser – men pointen er, at disse præmisser netop er så indlysende og alment accepterede, at de ikke kræver nogen særskilt begrundelse. Beskriver jeg en person som egoistisk, upålidelig, intrigant og irriterende, behøver jeg ikke tilføje, at jeg mener, at man ikke bør søge personens selskab. Konklusionen ligger implicit i beskrivelsen! Dette er endnu mere udtalt når det gælder basale værdifænomener såsom lykke, smerte og sorg etc. Beskrevet på en træffende måde levner de faktisk ikke tvivl om, hvilken holdning man skal indtage til dem (men sammenholdt med *andre* værdifænomener kan de naturligvis give anledning til en holdnings*konflikt*, et såkaldt 'etisk dilemma').

Dette harmonerer med det efterhånden udbredte synspunkt, at litteraturen forudsætter et repertoire af delvist biologisk, delvist kulturelt betingede sæt af instinktive reaktioner. Vi kender de mest elementære måder at være i verden på, og er fælles om denne erkendelse, fordi vi er hjemmehørende i den samme verden og har samme grundlæggende kognitive beskaffenhed – og dermed kender vi det erfarings- og værdimæssige alfabet, som i skønlitteraturen kombineres på nye måder og således forøger vores erkendelse.

Naturligvis vil det i reglen være filosofiens opgave at gøre præmisser og konklusion mere eksplicite, men ofte vil det blot være et spørgsmål om at give en mere entydig og generel beskrivelse. Selve springet fra beskrivelse til

vurderende konklusion er som oftest trivielt.

Også her er det stort set alle niveauer i beskrivelsen, der er relevante. Det er ikke blot ved at pege på nogle velkendte, basale værdifænomener eller arketypiske genstande for beundring eller had, at litteraturen kan levere implicite argumenter. Udtryksmåden og fortællestrukturen kan også fungere som argumentationsredskab. Tag f.eks. henholdsvis Klingsohrs belæring og Heinrichs og Mathildes efterfølgende kærlighedserklæring i 8. kapitel af *Heinrich von Ofterdingen*: her er det lige så meget *måden*, de udtrykker sig på – Klingsohrs gammelkloge, snusfornuftige, kontrollerede, kunstige og lettere selvfede foredrag, sat over for Heinrichs og Mathildes ustrukturerede og uforsigtige, men vitale og lidenskabelige, ja nærmest ekstatiske følelsesudbrud – som det er indholdet, der viser, hvem der har fat i den lange ende. Klingsohr har sådan set alle de gode argumenter – og så netop alligevel ikke, for vi ved, at gode argumenter af denne type sjældent er gode nok, når det gælder kunsten og hjertets anliggender. Noget lignende sker i Kierkegaards *Enten-Eller*, hvor Assessor Wilhelm har så meget styr på tingene og i den grad får tilværelsens forskellige elementer til gå op i en højere enhed, at det bare ikke kan være sandt. (I begge eksempler har vi at gøre med den romantiske ironi, der netop er indbegrebet af en litterær argumentationsform).

Kierkegaards værk er et eksempel på, hvordan en litterær erkendeprocess kan videreføres og rendyrkes filosofisk. Stadielæren er jo intet andet end en systematisering og stilisering af de eksistensformer som Sturm-und-Drang, klassicismen og romantikken havde beskrevet i mere konkret form og dermed implicit gjort til forbillede eller kritiseret.

VI

Mit synspunkt kan på mange måder minde om det, som forfægtes af den amerikanske filosof Martha Nussbaum. Hun fremhæver som jeg litteraturens evne til at skærpe vores virkelighedsopfattelse og moralske forestillingsevne. Og hun relaterer ligeledes sit synspunkt til Aristoteles' særlige form for etik.⁶ Der er dog nogle mindre, men ikke helt ubetydelige forskelle, som jeg her til sidst vil gøre opmærksom på.

Fænomenologien hører ikke til Nussbaums umiddelbare referenceramme. Dette er på mange måder underordnet, da hun ved at have Aristoteles som forbillede alligevel hylder en filosofioptagelse, der kan siges at foregribe fænomenologien, ligesom hun på andre måder implicit synes at operere med en fænomenologisk filosofiforståelse – f.eks. ved at understrege betydningen af en fintmærkende, kultiveret erfaring. Alligevel må hendes tilgang til emnet også sagligt siges at være mindre fænomenologisk end den, jeg har gjort mig

til talsmand for. Det er primært moralske og eksistentielle dilemmaer, Nussbaum interesserer sig for, og det får hende til at fokusere på mere forarbejdede og eksplicite beskrivelser af selvforståelser, livsanskuelser og værdisæt. Der er flere niveauer herunder – med en større fænomenologisk finkornethed – f.eks. bevidsthedsstrøm, kropslighed, sanselighed, mere fragmentariske og springende tankemønstre – som hun ikke kommer ind på. Der er rigtig nok intet i hendes position, der udelukker, at man også skulle kunne inddrage dem, men hendes noget snævre fokus på bestemte moralske erfarings- og dannelsesprocesser, gør det ikke oplagt. Tager man derimod udgangspunkt i fænomenologien, kan man få øjnene op for eksistensen og relevansen af et langt bredere spektrum af litterære erkendelser. Og det er tænkeligt, at man på de mere basale erfaringsniveauer finder noget, som også er relevant for de mere stiliserede moralske problemstillinger. Personerne i en roman kan meget vel gøre tavse værdierfaringer som modsiger eller korrigerer deres mere artikulerede tanker.

En anden forskel angår det værdifilosofiske grundsynspunkt. Nussbaum er skeptisk indstillet over for de dominerende etiske teorier – deontologi og utilitarisme – og ser det ikke mindst som litteraturens styrke at blotlægge deres begrænsninger.⁷ Jeg anerkender fuldt ud, at litteraturen *kan* gøre noget sådant. Men hvorvidt den faktisk *gør* det, er stadig et åbent spørgsmål – og man kan have Nussbaum mistænkt for at have dannet sit etiske grundsynspunkt på *forbånd* og blot søge *ad hoc*-bekræftelser på det i litteraturen.

Faktisk kan man lige så vel argumentere for, at litteraturen kan redde eller i hvert fald styrke visse af de traditionelle moralteorier. Hvorfor har mange filosofiske teorier et så dårligt ry? Hvorfor er der en udbredt fornemmelse af, at filosofferne taler forbi virkeligheden, at hvad der gælder ifølge deres teorier ikke passer på virkeligheden? Noget af denne modvilje beror formentlig på rene fordomme – på et manglende kendskab til, hvad de filosofiske teorier faktisk siger. Til en vis grad er der vel også noget om snakken: teorierne er for usmidige, forenkende og idealiserede, og kommer derfor til kort over for den mere komplicerede og beskidte virkelighed. Men lige så ofte skal årsagen søges et tredje sted: de filosofiske teorier er ikke så dårlige endda, men de, der *forsvarer* dem, mangler den nødvendige indlevelsesevne og karakteriseringssevne. De har begrænsninger på to afgørende punkter: de er ikke selv tilstrækkeligt fintfølede og opmærksomme (sikkert fordi de ikke har gjort de relevante litterære erkendelser), og de formår ikke at udtrykke de erkendelser, som de trods alt har, på en tilstrækkeligt smidig og overbevisende måde.

Dette gælder ikke mindst for den moralteori alle elsker at hade – utilitarismen, som ellers udspringer af en progressiv humanistisk tankegang og blev udklækket i de samme miljøer som fostrede nogle af de mest nuancerede og

indfølelse litterære beskrivelser af samfundslivet og den menneskelige psyke, men i dag er blevet synonym med kold teknokrat-tankegang. Det sidste skyldes ikke, at teorien selv dikterer, at vi skal indrette samfundet på en køligt effektiv måde, men at den ofte er blevet misforstået eller misbrugt i denne retning. Ved at minde os om, hvor mangfoldige og subtile værdier er, og om de uheldige bivirkninger af tilsyneladende hensigtsmæssige arrangementer, kan litteraturen gøre det klart, at rationaliseringer, snævert fokus på bundlinjen, konsum og simple og kortvarige fornøjelser langt fra altid er det, som i størst grad fremmer lykken – og altså heller ikke det, som utilitarismen fordrer!

Nussbaum forsvarer en tese om værdiernes *inkommensurabilitet*.⁸ Og det er rigtigt, at litteraturen viser, at værdiafvejning ikke er så enkelt som at vælge mellem et tilbud om at få 50 eller 200 kr. eller mellem skidt og kanel. Det er formentlig også rigtigt, at den viser, at det undertiden kan være umuligt at give en definitiv begrundelse for at foretage en bestemt handling frem for en anden. Men dette viser ikke, at den utilitaristiske norm er forfejlet. Det viser at vores situation kan være umådeligt kompliceret, og at det ofte ikke er muligt for os at *erkende*, hvad der vil føre til det bedste resultat. Det kan begrunde en større grad af forsigtighed i anvendelsen af utilitarismen og evt. en indførelse af pligtetik-lignende tommelfingerregler. For det andet kan den vise, at det kan være skrækkeligt – *tragisk* – at gøre det gode, hvis man f.eks. erkender, at man er moralsk forpligtet til at skade eller ofre sig selv, eller måske endnu værre en man holder af. Sådan set kan den godt føre til den paradoksale konklusion, *at det gode ikke er rigtig godt* – men da det er den første betydning af 'det gode', som er den egentligt moralske, er dette ikke i modstrid med utilitarismen.

At det forholder sig sådan er min hypotese, ikke et synspunkt jeg vil forsvare under alle omstændigheder. Måske bliver jeg klogere ved at læse overbevisende litterære fremstillinger, der vitterlig udstiller de gængse moralkonceptioners utilstrækkelighed. Det afgørende er, at uenigheden mellem Nussbaum og mig selv angående de etiske teorier i høj grad handler om, hvad de litterære værker egentlig udsiger – hvilke træk ved verden de åbenbarer. Diskussionen er således i sig selv et eksempel på, hvordan litteraturforståelse og filosofi gensidigt kan befrugte hinanden.

Noter

¹ Det bedst kendte værk i denne tradition er utvivlsomt Roman Ingardens *Das literarische Kunstwerk*, Halle 1931. Et aktuelt dansk bidrag til den er Thomas Illum Hansen: *Tidens øje – Rummet blik*, Odense 2001.

² Se f.eks. Jørn Vosmar: 'Værkets verden, værkets holdning', KRITIK 12 (1969) og Bo Hakon Jørgensen: *Intentionalitet. Om litterær analyse på fenomenologisk grundlag*, Odense 2003.

³ Bl.a. Richard Rorty, Odo Marquard, Jacques Derrida og Manfred Frank har på – meget – forskellig vis anlagt dette perspektiv på filosofien.

⁴ For en nærmere uddybning af dette syn på filosofisk metode, se Søren Harnow Klausen: 'Begreb, intuition og virkelighed – overvejelser over filosofiens metoder', *Filosofiske Studier* 23 (2004).

⁵ Se 'Über Sinn und Bedeutung', i *Funktion, Begriff, Bedeutung*, Göttingen 1962 (især s. 45), og 'Der Gedanke' i *Logische Untersuchungen*, Göttingen 1966 (især s. 36).

⁶ Se artikelsamlingen *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*, Oxford 1990.

⁷ Se f.eks. *Love's Knowledge* s. 35ff.

⁸ *Love's Knowledge* s. 36f.